AUT, XLII-XLIII, 2004-2005, p. 249-269

PARTICULARITĂŢI FONETICE ŞI ORTOGRAFICE ÎNTR-UN VECHI MANUSCRIS DIN BANAT

de
Daniele PANTALEONI

Manuscrisul care formează obiectul articolului nostru, o Psaltire anonimă (cca 1660), este rodul propagandei religioase calvine maghiare exercitate asupra populaţiei române din Banat şi Transilvania[1]. Volumul cercetat este păstrat la Biblioteca Academiei Române din Cluj Napoca, în fondul de carte al Colegiului Reformat, are codul R-1813 şi conţine prima traducere făcută în limba română din *Psalterium Hungaricum* a lui Szenci Molnár Albert (1607). Din punctul de vedere al istoriei literaturii române, manuscrisul analizat are o strânsă legătură cu alte texte româneşti redactate, între secolele al XVI-lea şi al XVII-lea, cu litere latine şi ortografie maghiară *(Fragmentul Todorescu* (cca. 1575), *Catehismul* lui Fogarasi (1648), *Cartea de Cântece* a lui Agyagfalvi (1642), *Psaltirea* lui Viski (1697), *Psaltirea* lui Istvánházi (1703)) şi cu cele două dicţionare bănăţene: *Anonimus Caransebesiensis* şi *Lexicon Marsilianum*, ambele datând din a doua jumătate a secolului al XVII-lea. Între aceste texte nu există numai un raport istoric-cultural, ci şi numeroase asemănări dialectale.

Pentru o corectă interpretare a acestui text considerăm oportune câteva observaţii despre ortografia folosită, adică cea maghiară. La vremea în care a fost copiat manuscrisul, sistemul ortografic maghiar nu era încă stabilizat, structura sa înglobând elemente arhaice şi inovaţii. O singură literă putea fi citită în mai multe feluri, de pildă: /s/ = [s], [š], [ž] sau un singur sunet putea fi transcris cu două sau mai multe semne diferite: [ţ]=

[1] Manuscrisul a fost semnalat prima dată de Gh. Alexici, *Însemnări dintr-o călătorie*, în "Noua Revistă Română", XI, 1911, p. 278-279. Alte informaţii despre acest text şi relaţiile lui cu celelalte opere "calvino-române" se găsesc în Gh. Alexici, *Material de limbă din Codicele de Petrova*, în "Revista pentru istorie, arheologie şi filologie", XIII, 1912, I-II, p. 101-103; Nicolae Drăganu, *Un manuscris calvino-român din veacul al XVII-lea*, în *Fraţilor Alexandru şi Ion Lăpedatu la împlinirea vârstei de 60 de ani*, Bucureşti, 1936, (extras); M. A. Gherman, *O psaltire calvino-română necunoscută,* în *Sesiuni ştiinţifice din 20-21 decembrie 1972*, vol. I, 1973, Cluj, p. 173-192; Carlo Tagliavini, *Influences du Psautier Huguenot de Clément Marot et Théodore de Bèze dans la littérature roumaine ancienne,* în „Cahiers Sextil Puşcariu", I, fasc. I, 1952, p. 37-48.

BDD-A6361 © 2004-2005 Editura Universităţii de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 04:57:12 UTC)

/cz/, tz/, /c/. La dificultățile tipice pentru ortografia maghiară veche trebuie adăugate altele, apărute în momentul în care era necesar să se transcrie un fonem românesc inexistent în limba maghiară ([ă], [î] etc.): soluțiile găsite, de obicei, n-au fost lipsite de o anumită ambiguitate (de pildă, litera /e/ putea reda un [e], [ă], [*f*a], [î])[2].

Mai jos urmează o descriere generală a sistemului ortografic folosit în manuscrisul cercetat.

De obicei, litera **a** are aceeaşi valoare ca astăzi în limba română: [a]: *k**a**re* (I-1), *k**a**le* (I-1), *szf**a**tul* (I-1) etc.[3]. În mai multe cazuri, **a** = [**ęa**]: *gend**a**szke* (IX-78), *der**a**pta* (III-33), *all**a**nul* (II-7) etc. Notarea diftongului [**ęa**] prin **a** poate fi justificată prin următoarele argumente: lipsa unei soluții adecvate în ortografia maghiară, rostirea dialectală sau o influență străină (verosimil maghiară)[4]. Mai problematică pare a fi interpretarea lui **a** în contexte de tipul: *sze gend**a**szke* IX-8, *n**a**mul* XLIX-27; *senatos**a**dze* XLII-6; *szvers**a**ske* XLIX-27 etc., unde ar putea să aibă valoarea [**ęa**], dar şi, datorită unei rostiri străine sau dialectale, să indice un fenomen fonetic real, adică rostirea dură a unor consoane.

Folosit mai rar decât **k**, **c** are în puține cazuri valoarea de velară surdă [k]: ***c**unoste* (I-19); *Si **c**ente **c**u **c**entek mare* (LXVI-2) (adică: *şi cântă cu cântec mare*); ***c**uratore* (LXVI-17); **c**ale (XV-10) etc. Mai des, **c**, aşa cum se întâmplă astăzi în limba maghiară, este întrebuințat pentru a reda sunetul [ț]: *en**c**elegse vor* (LX-45); *vi**c**eilor* (LXVIII-170), *ame**c**eszk* (LXV-37) etc.

Şi litera **e** poate să aibă mai multe valori fonetice: **e** = [e]: *m**e**le, kar**e**, tin**e*** etc.; **e** = [ă]: *k**e**tre, rug**e**csune, p**e**kat* etc.; **e** = [î, â]: ***e**mble, g**e**ndul, k**e**nd* etc.; **e** = [ęa > ę]: *m**e**, av**e**, p**ute*** etc. În acest ultim caz, nu putem afirma cu siguranță dacă grafii de genul *av**e*** trebuie citite *avea* sau *avę*. Dintre autorii care s-au ocupat de alte texte transcrise cu alfabetul maghiar, Gheție şi Tamás au susținut ipoteza că **e** final în formele *m**e**, remen**e*** etc. poate să redea un **ę**[5].

Uneori, în textul cercetat, grafemul **e** nu are nici o valoare fonetică: ***e**sze* (= sze) *dezmjarde* (X-9), ***e**vom* (= vom) (VI-25), ***e**te* (= te) *vej affla* (LI-16), *pre noj **e**ne* (= ne) *lepedas* (XLIV-37) etc. Exemple similare găsim şi în Viski, Agyafalvi, Istvánházi şi Fogarasi (pentru acest din urmă text

---

[2] În general, pentru ortografia textelor româneşti scrise cu litere latine, cf. Francisc Király, *Din istoricul ortografiei române*, Timişoara, TUT, 1986; G. Piccillo, *Testi romeni antichi in alfabeto latino (secoli XVI-XVIII),* Catania, 1991.

[3] Cifrele romane indică numărul psalmului, iar cele arabe rândul în care apare citatul.

[4] N. Drăgănu numeşte transcrierea diftongului [ęa] cu grafemul /a/ şi după *l, n, d, t*, una „săsească-ungurească" (cf. Drăgănu, *Halici*, p. 141). Despre posibilitatea ca, în anumite cazuri, **a** să redea o rostire adevărată, vom vorbi în capitolul consacrat foneticii.

[5] Pentru *Frag. Tod.*, cf. Gheție, *Texte,* p. 289; pentru *Catehismul* lui Fogarasi, *FIK*, p. 23.

BDD-A6361 © 2004-2005 Editura Universității de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 04:57:12 UTC)

vezi *FIK*, p. 30). Explicaţia pentru apariţia lui ***e*** ar putea să fie legată de un obicei ortografic folosit de către autorii deja citaţi pentru marcarea grafică a unor forme fonetice mai slabe (pronumele atone şi monosilabe). În orice caz, trebuie amintit că aceste variante bizare nu sunt folosite regulat, în textele amintite ele înlocuind numai din când în când formele "corecte".

Conform tradiţiei maghiare, grafemul **g** redă întotdeauna oclusiva velară sonoră [g]: *pe**g**enyi* (II-11); *ru**g**em* (IV-28); ***g**oneszk* (III-6) etc.

De regulă, **h** are aceeaşi valoare pe care o are astăzi [h]: *me**h**nit* (VI-7); ***h**ajnele* (XXX-45); *di**h**ania* (XXXIII-85) etc. În unele contexte, **h** nu are o valoare foarte clară: *limba re**h*** (LXIV-36), *greime gre**h*** (XLI-18) etc. Aceste forme le întâlnim în multe din textele "româno-calvine" (Fogarasi, Anon. Car., Viski, Agyagfalvi etc.), unii autori interpretând folosirea grafemului **h** ca o metodă pentru a arăta reducerea diftongului *ea̯* la *ę* (vezi Gheţie, *Baza*, p. 306).

În mod normal, **i** = [i], *p**i**zmas**i**lor* (III-39), *t**i**more* (II-42), *od**i**hn**i*** (II-25) etc. În alte cazuri, mai rare, îl întâlnim pe **i** unde ne-am aştepta să-l întâlnim pe **â**: *sztr**i**ngse* (XLIV-28; XXXI-32), *sztr**i**mbe* (XII-9), *str**i**nszurile* (LXIII-25), *sz**i**ngsele* (LXVIII-133, LIX-42, LIX-7 etc.), ***i**de* (XXV, LII-23), ***i**d* (XXXV-54) etc. Exceptând cazul *râde*/*ride*, toate celelalte forme alternează cu variante "normale": *sztr**e**mb*ul (XXIV- 12), *sztr**e**mbilor* (XXXVII), *sztr**e**ng* (XXXV-52), *sz**e**ngsele* (XXX-36) etc., unde **e** trebuie citit **â**.

Despre posibilitatea ca aceste grafii să arate o rostire reală, vom vorbi în capitolul dedicat foneticii.

Grafemul **j** este folosit pentru semivocala **i̯**: *tre**j**eszk* (IV-5), ***j**ej* (II-33), *Domnulu**j*** (I-4) etc. Din când în când, **j** are valoare de **i** scurt: *plenszur**j*** (VI-32), *siragur**j*** (LX-29), *mar**j*** (LXV-39), *vrem**j*** (XXVII-22), *lum**j*** (XVII-50) etc. În psalmul LXVIII-161, găsim scris *n**j**-au dus*, unde **j** ar putea să arate palatalizarea lui **n**.

Semnul **k** este întrebuinţat pentru redarea consoanei oclusive velare surde: ***k**are* (I-1), *feri**k**at* (I-6), *asz**k**unszul* (VII-35) etc.

Dincolo de cazurile în care **o** are valoarea [o]: *D**o**mnuluj* (I-4), *l**o**r* (II-2) etc., acest grafem este folosit pentru a reda diftongul ***o̯a*** sau reducerea lui la ***o̯***: *tim**o**re* (III-7), *sz**o**re* (VIII-11), *gr**o**znik* (V-27). În această privinţă, trebuie amintit că, deşi rare, în manuscrisul cercetat apar grafii ca *n**oa**ptye* (I-5), *sze sze r**oa**se* (adică *să se roage*) (XXII-32), care, în mod evident, arată păstrarea diftongului.

Conform tradiţiei ortografice maghiare din vremea respectivă, ***s*** are mai multe valori: **ş** – ***s**irag* (VII-25), *oras**u**l* (LV-30), *feres**t**e* (LIV-2) etc.; **ž** – *Mres**a*** (IX-64), ***s**ivinile* (VIII-26), *gris**a*** (XXI-7) etc.; **s** – ***S**ion* (IX-42), unde a fost păstrată grafia etimologică.

BDD-A6361 © 2004-2005 Editura Universităţii de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 04:57:12 UTC)

Mai puţin clar este faptul dacă, în formele *cse**s**te* (II-12), *acse**s**te* (II-38) etc., folosirea grafemului **s** în locul digramei **sz** se datorează unei greşeli sau ţine de un obicei ortografic.

U este folosit pentru a transcrie vocala **u** sau semivocala **u̯**: *vedz**u**t* (IX-4); ***u**trinde* (VI-55); *sze**u*** (XIV-23) etc.

În mod normal, **v** = [v]: ***v**asz* (II-23), *zabe**v**im* (II-9). Interpretarea este mai complicată pentru forme ca *dzi**v**a, lu**v**acz* etc., în care grafemul **v** ar putea să arate un fenomen fonetic real (**u̯ > v**) sau să fie o simplă redare a fonemului **u**.

Grafemul **w** este rar folosit şi are valoarea [u]: ***w**sztenit* (VI-31). Din cînd în cînd, **w** este folosit în subtitluri cu valoarea lui **v**: *Da**w**id, syrt**w**e* etc.

Când nu arată palatalizarea consoanei precedente (vezi mai jos), **y** = *i* vocalic sau semivocalic: *rezm**y**ricze* (XXVIII-41), *lacrem**y**le* (XLII-9), *fol**y**e* (= foale) (LVI-26) etc. Această literă are valoarea [i] mai ales în denumiri în care s-au folosit grafiile etimologice: ***Lybanus*** (XXIX-20), **myrrha** (= *smirna*) (XLV-29) etc. Cuvântul *jertfă* şi derivatele lui, în mod curios, sunt transcrise întotdeauna cu **y** în loc de **i**: *s**y**rtve* (IV-22) etc. Din când în când, apare forma **ÿ** = [ii]: *st**ÿ*** (XL-44)*, f**ÿ*** (XL-80) etc.

Ca şi în limba română contemporană, **z** are valoarea [z]: *dezmjarde* (I-4); *pi**z**masilor* (III-39), ***z**bicsi* (III-39) etc. Mai întâlnim forme ca *trejez**k*** (IV-36), *lekujez**k*** (IV-38), în care **z** trebuie citit [s]. În aceste cazuri, copistul probabil că a scris din greşeală **z** în loc de **sz**.

Grupuri de litere

Probabil reflex al ortografiei latine, **æ** apare ca un grafem compus "paspartu": [ă]: *k**æ*** (LXV-55)*,* [a]: *voj**æ*** (XXXII-36), [e]: *rusin**æ*** (LXII-4). Această varietate de interpretări o regăsim şi în alte texte româneşti vechi unde s-a folosit ortografia maghiară, de pildă, în Fogarasi 36, citim: "*a do**æ*** Porenk***æ***" unde /æ/ are o dată valoarea [a] şi altă dată [ă].

Folosirea digramei **ch** se explică, probabil, ca o influenţă a ortografiei latine. În text întâlnim forme precum: ***Ch**ristusul* (II-8); ***ch**erubimi* (XVIII-27), *Si**ch**em* (LX-23), *Su**ch**ot* (LX-24) etc.

Ca şi în ortografia maghiară contemporană, **cs** are valoarea [č]: *ni**cs**i* (III-10); ***cs**ine* (III-24); *du**cs**e* (VIII-11).

De obicei, **cz** are valoarea [ţ]: ***cz**ine* (X-12), *szeturа**cz*** (II-45); *to**cz*** (XLVI-7). Mai rar, are valoarea [č]: *credin**cz**osi* (VII-34). În acest caz, ar putea să fie vorba de o greşeală sau de utilizarea unei forme ortografice mult mai vechi, pe care, de pildă, o întâlnim într-un text românesc din secolul precedent (Frag. Tod.) şi în literatura maghiară mai veche.

BDD-A6361 © 2004-2005 Editura Universităţii de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 04:57:12 UTC)

Combinaţia de grafeme **ds**, foarte frecventă în textele româneşti scrise cu ortografie maghiară, are valoarea [ğ]: ***ds**udekate* (I-16); ***ds**utrujeszk* (IX-51); ***ds**udeczele* (II-37) etc.

Digrama **dz** nu era necunoscută ortografiei maghiare vechi, unde, însă, avea valoarea [ţ][6]. În textul nostru, ca şi în majoritatea textelor "calvino-române", este folosit pentru a reproduce sunetul [dz], inexistent în inventarul fonetic maghiar: *Dumne**dz**eu* (XI-1); *szlobo**dz**i* (XVII-36); *gruma**dz**ul* (XVII-37) etc.

Ca digrama **ds,** şi grupul de litere **gs** reproduce consoana africată [ğ]: *le**gs**e* (I-4), *sztrin**gs**e* (X-6), *szen**gs**e* (LI-20) etc. Ambele variante sunt folosite în aceeaşi măsură. Putem remarca numai că digrama **gs** nu este întâlnită la început de cuvânt.

Conform ortografiei maghiare, **ny** = [ń]: *ba**ny**i* (XLIX-13); *lu**ny**ekosz* (LVI-69); *menge**ny**e* (adică *mângâńe*) (XXIII-10) etc. În textul analizat, palatalizarea nazalei nu este transcrisă întotdeauna prin **ny**, ci şi folosind un simplu **n**. Putem observa acest lucru în cuvinte precum *puszte**n**ie* (LXVIII-38), *kuvi**n**osz* (VII-11) etc., în care rostirea lui [ń] este sigură, deoarece arată conservarea lui [n] + [i] latin (sau slav), ca atare, s-ar putea ca palatalizarea să fi fost notată cu un simplu **n** şi în forme precum *bi**n**e, ti**n**e, mi**n**e* etc.

Ca şi în actualul alfabet unguresc, **sz** = [s]: ***sz**fatul* (I-1); *a**sz**pru* (II-18); *no**sz**tre* (XII-13) etc.

Valoarea digramei **ts** este identică cu cea menţionată pentru **cs***:* [č]: *tse* (XI-8); ***ts**ine* (XI-5); ***ts**eszt* (XXIV-22) etc.

Palatalizarea dentalei surde [t] > [t'] este redată prin grupul de litere ***t**y*: *noap**t**ye*, (I-5); *for**t**ye* (LIX-67); *mul**t**ye* (LX-29) etc. Şi în acest caz, trebuie remarcată prezenţa unor forme nepalatalizate sau în care acest fenomen nu a fost transcris cu un semn special: *mul**t**e* (LXI-27), *for**t**e* (LXII-33) etc.

Sunetul [ţ] este redat şi prin digrama **tz**: *to**tz*** (XLI-25); ***tz**inut* (XIX-7) etc.

Literele duble, de obicei, nu au o valoare fonetică diferită faţă de literele simple pe care le reunesc. Astfel, **ff** = [f]: *da**ff**jetele* (de-a fietele) (II-4), *a**ff**und* (IX-66), *po**ff**ta* (XLI-7), *s**ff**ersit* (XLIX-42), *szu**ff**le* (XLVI-22), *de**ff**ejma* (IV-6); **ll** = [l]: *a**ll**anul* (= aleanul) (V-49), *a**ll**enis* (aleneş) (VII-52), *a**ll**ensig* (= alensig) (VII-21) etc.; **nn** = [n]: *pe**nn**ya* (XIV-17); **pp** = [p]: *o**pp**reveste* (II-11), *lippite* (XLV-101), *lippit* (LI-28) etc.; **ss** = [ş]: *a**ss**a* (V-58), *je**ss**i* (VI-26)*; engra**ss**a* (XVIII-55*), ka**ss**i* (= ca şi) (XXXIX-7) etc.; ***szsz*** = [s]: *be**szsz**eu* (= băsău) (VI-40) etc.; **zz** = [z]: **zz**drobeste (X-50).

[6] Cf. I. Kniezsa, *A magyar helzaírás története a könzivnzomtatás koráig,* Budapest, 1952, p. 23.

BDD-A6361 © 2004-2005 Editura Universităţii de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 04:57:12 UTC)

Într-un singur caz putem presupune că prezența literelor duble arată o rostire mai lungă: ***enn****alt* (VIII-1); ***enn****elcziej* (IX-7); ***enn****apoj* (IX-11); ***enn****alcza* (XIX-118); ***enn****ainte* (XXXV-67) etc.[7]. În textul cercetat, în orice caz, găsim şi forme "simple" pentru exemplele deja citate: ***n****apoj* (IX-20); ***n****alte* (II-13); ***n****altul* (XVIII-43) etc.

Ca o ultimă observație cu privire la prezența literelor duble, trebuie remarcat că, în anumite cazuri, ele par să fie folosite pentru a apropia termenul românesc de etimonul lui: ***all****anul (*< magh. *ellen)*; ***all****enis* (< magh. *ellenes*); ***all****ensig* (< magh. *ellenség*); ***bo szsz u*** (< magh. *bosszú*); *szu**ff**la* (< lat. *sufflo*); *de**ff**ejma* (< lat. *diffamo, diffamare*) etc.

Vom prezenta în continuare cele mai importante particularități fonetice ale manuscrisului.

VOCALISM

Asimilarea **ă – o > o – o** nu s-a produs în cuvinte ca ***ne****rod* (VII-29; XIV-23; XXVIII-33); ***ne****rok* (XXXVIII-3, 9; XXXVII-21); ***ne****rocsi* (XXIX-33; XXXVII-110); ***ne****rocsezk* (XXXVIII-2). Textele scrise cu litere latine din sec. al XVII-lea nu înregistrează decât forme cu **ă** neasimilat la **o**, de exemplu: ***ne****rok - fortuna; **ne**rod - stultus; **ne**rocsit - fortunatus; **ne**rocsesk - fortuno proveho* (în Anon. Car.); în *Lex. Mars.* avem: *fortunatus - **na**rocseste; fortunate - **na**rocsit; irrationabilis - **na**rod* etc. Actualmente, aceste forme au fost semnalate în Banat (Weigand, *Banat*, 322), Hațeg (Densusianu, *Hațeg,* p. 27 şi 326), Oaş–Maramureş, Munții Apuseni (DLR, s.v. *noroc*), Lăpujul de Sus, Lunca Cernii de Sus (Frățilă, *Studii lingvistice*, p. 94).

Tot aşa, verbul *locui* şi derivatul *locuită* apar numai cu **ă** netrecut la **o**: ***le****kuj* (XV-1, XXII-18, XXXI-12 etc.); ***le****kuite* (XV-5, XXVI-43) etc.

Conservarea lui **ă** o găsim şi la cuvântul *re**t**und* (II-31). Dintre puținele atestări în textele vechi, amintim forma *r**ă**tungioară* PO 232/18, iar pentru secolul următor, *re**t**und – rotundus* (Anon. Car. şi Viski, II-3). Tot în aceeaşi epocă, în regiunea bănățeană, în *Lex. Mars.*, apare forma *rotundus – r**o**tund*.

Pentru verbul *a folosi* întâlnim fie varianta asimilată, fie cea neasimilată: *fe**l**oszezk* (XVI-6) şi *fo**l**oszeste* (XXX-35). În această privință este de remarcat că, deja în secolul al XVI-lea, forma neasimilată este destul de rar atestată (Densusianu, *HLR II*, p. 70). În secolul următor, în textele care folosesc ortografia maghiară, este înregistrată, de obicei, varianta neasimilată: *Fe**l**os - vanus gloriosus iactabundus, Fe**l**osesk - prosum* (Anon. Car.), *fe**l**oszeszk* (XVI-6), *fe**l**oszeste* (XXX-35), Viski etc.

---

[7] Vezi A. Avram, *Contribuții la interpretarea grafiei chirilice românești,* în SCL, XV, 1964, nr. 1-5, p. 119 şi Gheție, *Texte,* p. 294.

BDD-A6361 © 2004-2005 Editura Universității de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 04:57:12 UTC)

Asimilarea **ă – i > i – i**, în *a ridica*, nu s-a produs: *r**e**dike* (XXIV-20, 26, XXVII-23, 27); *r**e**dikacz* (XXIV-26); *r**e**dik* (XXV-1, 54); *r**e**dikend* (XXVIII-8) etc. Textele consemnează foarte puține exemple de **ă** trecut la **i** în secolul al XVI-lea (Densusianu *HLR II*, p. 70) şi în cel următor, când încep să se înmulțească formele cu **i** sau **î** (stadiul intermediar), mai ales în Muntenia (Gheție, *Baza*, p. 335). Amintim că alternanța între forme cu **ă** şi cu **i** (**î**) se întâlneşte în manuscrisul lui Istvánházi (1701), ca de exemplu: *r**e**gyka* (III-18) şi *r**i**gyikas* (VIII-20).

Spre deosebire de ceea ce se întâmplă astăzi în limba literară, verbul *a privi* apare întotdeauna cu forma *prăvi* sau *pr**e**vi*: *previ* (XXVII-17, 50 etc.), *pr**e**veszk* (XII-13), *pr**e**veste* (XX-18) etc. Fenomenul este general în textele vechi (cf. Densusianu *HLR II*, p. 107-108). Datorită incongruențelor ortografice tipice pentru textele cu litere latine, nu putem fi siguri dacă fonetismul are valoarea **ă** sau **e**, deşi, faptul că dintr-un text de origine bănățeană sigură ne provine una din puținele atestări vechi ale formei cu **i**: *pr**i**veaşte* PO 105/10-11, ne-ar determina să presupunem că exemplele găsite în manuscrisul nostru reprezintă mai degrabă faza intermediară între forma *a prăvi* şi *a privi*, adică *a previ*.

Mai puțin clară este originea sunetul [i] (contaminare cu verbul *a pripi*?) în formele *gribi* (grăbi) CXIX (8) 11; *gribeste* (grăbeşte) CXLI-2, XXXI-9, XL-62; *gribitor* (grăbitor) CXLV-23. Cert este că variantele cu **i** apar şi în alte texte vechi din Banat-Hunedoara, precum Viski XXXI-9 sau Anon. Car. *Gribitor. Properator. Velox,* dar *Grebesk. Propero*.

Semnalăm păstrarea lui **ă** în forma *zeb**e**vim* (II-9). Şi în Anon. Car. avem *zeb**a**ve – mora; zeb**e**vesk – tardo; zeb**e**veskume – idem;* este interesant de notat că într-un alt text bănățean, dar din secolul precedent, găsim forma *dzъbovi* PO 219/5.

În cuvântul *pahar* se păstrează **ă** etimologic: *p**e**har* (XXIII-14). Acest fonetism este răspândit aproximativ în tot teritoriul României, exceptând Muntenia, unde inovația (**ă** > **a**) începe să apară în secolul al XVII-lea (Gheție, *Baza*, p. 98 şi *ALR II, s.n.,* vol. III, h. 854).

La verbul *a blestema*, **ă** neaccentuat nu a trecut la **e**. Deşi sistemul ortografic folosit nu deosebeşte grafic pe **ă** de **e**, folosind o singură literă (/e/) pentru două sunete, forme ca *bl**a**szteme* (pers. 3 sg. ind. prez.) (X-14) ori *sze-l bl**a**szteme* (pers. 3 sg. conj.) (X-44), arătă clar că verbul trebuia să aibă la infinitiv forma *bl**ă**stema* sau *blăstăma*. Tot astfel, forma de la imperativ pentru verbul *a sperja* este *szp**a**rie* (XXIX-27, IX-77), deci, putem crede că /e/ din forma infinitivului *szp**e**ria* (XIV-22) corespunde fonetic unui **ă**.

S-a produs asimilarea **ă – i > i – i** la verbul *a răpi* şi la derivatele sale: *r**i**pitor* (XXII-50). Am observat acelaşi fenomen şi în alte texte cu litere latine din zona vestică a țării, de ex.*: r**i**pesk, r**i**pit, r**i**pitor* în Anon.

BDD-A6361 © 2004-2005 Editura Universității de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 04:57:12 UTC)

Car., *sze **ri**paszke* (conjunctiv 3 sg.) Viski VII-18 etc.; în *FIK* 39 apare, însă, şi forma neasimilată *r**e**pitori*.

Fonetismul etimologic este păstrat în cuvântul *a priveghea*: *pr**e**vegja* (XIV-25). În prezent, acest fonetism se întâlneşte în Transilvania (dar nu în sud) şi în Banat (Gheție, *Baza*, p. 107). În secolul al XVI-lea, formele cu **e** sunt generale (Densusianu, *HLR II*, p. 54). În secolul următor, textele cu ortografie maghiară înregistrează încă numai forma etimologică: *pr**æ**veghiatyz*, *FIK*, p. 45; *pr**æ**vegiem*, Agyagfalvi, 17 etc.

E (< ă) nu trece la **i** în *biserică*: *b**e**szereka* (XVII-19, 27, XXVIII-9, XXIX-7 etc.) Exemple din trecut confirmă prezența acestui fonetism în Banat: *ecclesia – b**e**serika* (*Lex. Mars.*), *b**e**szereka* (*FIK*, p. 20, 28) etc.

E median aton a fost consemnat şi în *ar**e**pi* (XVIII-28, 31-XVII, LVII-4); *n**e**mik* (II-16, XXIII-3, XXVI-63 etc.); *n**e**mika* (III-29, IX-19, X-12 etc.); *n**e**kejure* (adică *nicăieri*) (XXI-46 etc.) (pentru atestările în limba veche, vezi Munteanu - Țâra, *ILRL*, p. 72).

Sincopa lui **e** nu se constată în *drept* şi derivatele lui: *derept* (II-42, IV-56) *passim*; *dereptate* (22-XI, XII-8, XVII-7) etc.; *endereptadze* (XXV-30, XXXVII-68). O situație asemănătoare întâlnim şi în celelalte texte cu ortografie maghiară din sec. al XVII-lea (*FIK*, p. 86). În Viski II-42 se găseşte şi forma *dirapte* (= *dereaptă*), cu **e** neaccentuat trecut la **i**. În general, reamintim că menținerea lui **e** nesincopat în sec. al XVI-lea apare constant în toate textele; numai în secolul următor încep să se răspândească forme precum *drept* (Munteanu - Țâra, *ILRL*, p. 72). În momentul actual, formele nesincopate mai sunt răspândite în Banat, Crişana de sud şi în Ardealul de centru şi sud (Frățilă, *Târnave*, p. 44-45*; ALR II*, *s.n.* vol. I, h. 13; vol. II, h. 531; vol. III, h. 816; vol. V, h. 1342; Todoran, *Repartiția*, p. 42).

Sunetul **e** se mai păstrează şi în conjuncția *cs***e** (astăzi *c**i***) (I-4, 14, IX-70 etc.).

În textul nostru, prepozițiile *din* şi *prin* sunt întotdeauna transcrise cu formele *den* (VI-26 *passim*) şi *pren* (VIII-7 *passim*). Este cunoscut faptul că nu există o părere unanimă despre aceste grafii. De exemplu, Rosetti (*ILR*, 453-455 şi 661-62) neagă posibilitatea că aceste cuvinte pot reflecta o rostire reală, deoarece trecerea din ***e* > *i***, în aceste cazuri, ar fi anterioară apariției primelor texte în limba română. După Rosetti, *den* şi *pren* ar fi nişte grafii construite după interpretarea componentelor acestor prepoziții (*de* + *în, pre* + *în*). În schimb, A. Avram crede că formele citate sunt, din punct de vedere fonetic, reale. Această din urmă ipoteză pare să fie confirmată şi prin nişte rare atestări moderne (despre problemă, în general, vezi Avram, *Nazalitatea,* p. 33-47; pentru atestările moderne, vezi *idem, ibid.*, 16; Puşcariu, *LR II*, p. 237). Formele acestea apar şi în alte texte scrise cu ortografie maghiară, cum ar fi în Viski, Agyagfalvi, *FIK*.

Trecerea lui **e** final la **i** este rar atestată: *l**e**szni* (X-19).

BDD-A6361 © 2004-2005 Editura Universității de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 04:57:12 UTC)

La verbul *vedea*, **e** în poziția medială atonă a trecut la **i**: ***vi**de* (inf.) (XXVI-9, XXXI-27, XXXVIII-90 etc.); ***vi**dere* (XVII-28); ***vi**dem* (XXXI-75); ***vi**decz* (XXXIV-29) şi Anon. Car., avem *videre – visio.*

O formă deosebită este *strieny* (XVIII-105), atestată şi în Viski (***sztrienj*** XVIII-105), Anon. Car.: *Strien – alienigena alienus; strienetate - alienateo; strienedz - alieno*. În toate celelalte texte consultate apar forme ca *străin*, *strein* şi *striin*. Fonetismul *strien* poate fi explicat prin metateza formei *strein*.

Trebuie consemnați câțiva termeni care-l păstrează pe **i** etimologic: *s**ă**rac*: *sz**i**rak* (X-48, XXXVIII 118); *s**ă**rman*: *sz**i**roman* (IX-69, X-6, 35, 41 etc.); *s**u**dalma*: *sz**i**dalma* (X-22). În alte texte găsim ambele variante: *s**e**rak/s**i**rak*; *s**e**rake/s**i**rake*; *s**e**recsie/s**i**recsie*; *s**i**duiesk/s**u**duiesk* (Anon. Car.), dar numai *s**i**roman; s**i**romeni; s**i**romenesk; s**i**dalme*, iar în Lex. Mars, *increpo - sz**u**duesk*.

Î nu trece la **u** în *umbla* şi derivatele sale: ***e**mble* (I-2, IV-9, V-49 etc.); ***e**mbletul* (XVII-17); ***u**mple*: ***e**mple* (VIII-3, 35), ***u**nfla*: ***e**nfle* (XLVI-21), **e**nfli (LII-3); acest fonetism se mai păstrează astăzi în Moldova de nord, Transilvania de nord-est, Munții Apuseni şi Banatul meridional (cf. *ALR II, s.n.,* vol. II, h. 382; vol. V, h. 1249, 1369; *NALR- Banat* I, h. 65). În perioada cuprinsă între secolul al XVI-lea şi secolul al XVII-lea, aceste forme erau atestate peste tot.

A fost notată păstrarea lui **u** neaccentuat în *înflori*: *enfl**u**ri* LXXII-11; în text observăm şi prezența formelor cu **o**: *enfl**o**reszk* (XXXVII-4). Acelaşi fenomen apare în *îngropa*: *Kare˘ engr**u**pacz dzak en mormente* (LXXXVIII-17, LXIII-43 etc)[8].

O etimologic slav se păstrează şi nu trece la **u** în *p**o**zderile* (II-36, LVIII-28).

În cuvântul *curând* apare asimilarea **u – î > u – u**: *kur**u**nd* (IX-65, XXX-18, XXXVII-6 etc.); *kur**u**ndzel* (XXXVII-60) etc. În zilele noastre, fenomenul a fost atestat în județul Bistrița-Năsăud (Şandru, *Năsăud*, p. 186). Formele *curund* şi *curundzel* sunt atestate şi în Anon. Car.

Un caz interesant îl constituie forma *kuventele* (V-1), care, probabil, trebuie citită *cuvântele*. Densusianu, în *HLR II*, 57, citează mai multe atestări ale formei *cuvântele*. După el, acest fonetism anormal se explică prin o falsă analogie după forma de singular: **cuvînt**.

Epenteza lui *i* semivocalic în *câine*, *pâine* etc. nu apare, în textul nostru regăsindu-se numai forme cu **î**: *k**i**ny* (XXII-61, 78)*; p**e**nnya* (adică *p**â**nea)* (XIV-17). În zilele noastre, **îi** apare în Muntenia, Dobrogea, partea estică a Olteniei şi izolat în sudul Transilvaniei şi al Moldovei (vezi ALR I, vol. I, h. 49; *ALR II*, h. 48 şi, pentru regiunea bănățeană, *ALR - Banat*, vol.

[8] Formele de acest gen sunt destul de obişnuite în limba din secolul al XVII-lea, în special în texte din Transilvania, Banat şi Moldavia, cf. *ILRLV*, p. 300.

BDD-A6361 © 2004-2005 Editura Universității de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 04:57:12 UTC)

III, h. 37). În trecut, fonetismul cu diftong este întâlnit în Ţara Românească şi foarte rar în celelalte regiuni. Dintre aceste rare atestări, totuşi, trebuie amintit că în *PO*, text scris în Banat, alături de forme etimologice, găsim şi forme diftongate (cf. *PO*, 213, 202, 49 etc.).

Se păstrează **i** netrecut la **î** în: *str**i**ngse* (X-7, XXXII-33); *r**i**de* (XXV-4, XXXV-90, XXXVI-37 etc.); *ur**i**t* (XXXVIII-120); *ur**i**tor* (XVII-46); (XVIII-46). Păstrarea lui **i** în cuvinte ca *râde* sau *râu* se regăseşte şi astăzi în Banat-Hunedoara (cf. Densusianu *Haţeg*, p. 21; Gheţie, *Baza*, p. 151; *Lex. Mars.*, p. 66-67 şi, mai ales, N. Mocanu, ***Riu***, ***friu, briu***, ***griu*** *etc. răspândirea actuală în graiurile bănăţene,* CL, XVIII, 1982, nr. 2, p. 256-260; Frăţilă, *PDR*, p. 112). Trebuie amintit că, în legătură cu originea acestui fonetism, specialiştii au emis mai multe păreri: Densusianu (*Haţeg,* p. 21-23), Puşcariu (*LR II,* p. 320) şi Şandru (*Lăpuj*, p. 126) îl consideră etimologic în majoritatea cazurilor (pentru cuvinte precum *briu* şi *griu,* rostirea cu **i** ar fi analogică); Petrovici (*Corelaţia de muiere a consoanelor dure şi moi în limba română*, SCL, 1950, nr. 2, p. 202), Gheţie-Mareş (*Graiurile*, p. 202-203) şi Sala (*Contribuţii*, p. 67) cred că fenomenul se explică printr-o rostire moale a lui **r**.

Diferit este cazul *v**i**ndzetor* (III-42), unde, mai degrabă, este vorba de o formă analogică după a *v**i**nde* (cf. Şandru, *Almăj*, p. 137 şi *ALR II, s.n.,* h. 1926, 2006, 2057).

Interpretarea formelor *dzi**v**a* (I-5), *lovatz* (L-49), *lu**v**at* (L-12), *vo**v**e* (adică *vouă*) (II-45), *nove* (*nouă*) (XII-16), *ro**v**e* (*rouă*) (LXVII-48), *paszere**v**a* (XI-4 etc.) nu este uşoară. Lingviştii care au găsit în alte texte vechi exemple de acest gen nu au fost întotdeauna de acord asupra valorii lor. N. Drăganu, de pildă, a văzut în rostirea cu **v** o probabilă influenţă străină, I. Gheţie, însă, a subliniat prezenţa acestui fenomen şi în zilele noastre, "în special în graiurile din Banat şi din Oltenia vecină"[9]. Regretatul profesor Giuseppe Piccillo, unul dintre cei mai mari cercetători ai textelor româneşti vechi redactate cu litere latine, vedea "*in queste grafie, o almeno in alcune di esse, non fonetismi stranieri, ma particolari pronunzie dialettali romene*"[10]. În textele transcrise prin ortografie maghiară în secolul al XVII-lea, fenomenul este des întâlnit: *dzi**v**e - dies* Anon Car., în *FIK*: *lu**v**atz*, 10; *re**v**ul* (adică *răul*), 41 etc.; Viski: *lovatzi* II-39; Istvánházi: *szka**v**unu*l I-3 etc. Fonetismul caracterizează astăzi mai ales graiurile bănăţene de sud (vezi E. Petrovici, *Folklor din valea Almăjului,* AAF, III, 1935, p. 98), dar şi pe cele din valea Timocului (vezi Ratomir Marković, *Texte dialectale din Homolje (R.S.F. Iugoslavia),* FD, vol VI, 1969, 185-200).

[9] Cf. Gheţie, *Baza*, p. 118. O sinteză a părerilor exprimate despre acest fonetism se găseşte în Gheţie-Mareş, *Graiurile*, p. 112- 113.
[10] G. Piccillo, *Influssi*, p. 364 şi notă.

BDD-A6361 © 2004-2005 Editura Universităţii de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 04:57:12 UTC)

U aton în poziție nazală trece la **â** în cuvântul *frâmseţe* şi în derivatele lui: *fr**e**mszeczele* (XLV-6)*; fr**e**mszecze* (XLV-41, XLV-47); *sze enfr**e**mszedze* (LI-65); *emfr**e**mszadze* (LXVI-65). În acelaşi context găsim *por**e**nka* (XIX-22); *por**e**ncsi* (XXXIII-43)[11]. Din datele oferite de *ALR II, s.n.,* vol. V, h. 1483, fonetismul *porânci* apare în unele zone din Muntenia, Transilvania de sud şi Banat. În secolul al XVI-lea, fenomenul era curent mai ales în texte care provin din Muntenia şi Transilvania de sud-vest (Gheţie-Mareş, *Graiurile*, p. 110). După 1600, fenomenul este bine atestat în textele redactate cu ortografie maghiară: ***porenke*** - *praeceptum,* Anon. Car.; *porenka*, *FIK* 10, 33, 35 etc.; *porenka,* Viski 8 etc.; în *Lex. Mars.* găsim forma *mandatum* - *poronka*.

În textul cercetat, exemplele cu **u** conservat în cuvântul *menciunos*: *Credz tare sz mincsunos tocz omeni* (CXVI-24, CXX-5 etc.), alternează cu cele în care [u] a trecut la [i]: *Mincsinoszul entro oki aj mjej Nu va veni* (CI 27-28 etc.). În secolul al XVII-lea, formele cu [i] devin tot mai numeroase şi în Banat[12].

U etimologic este păstrat în cuvântul *preut*: *Dupe rendul Melchisedek (sze ˘nceleds) Tu jest preut akmu si ˘n vecsie* (CX 15-16).

U etimologic slav este păstrat în ***u**sztenit* (XXXVIII-42, VI-31 etc.).

U final este frecvent notat în textul nostru, în forme precum: *furis*u *je* (LIX-26)*, Kum**u** j* (LXIII-48), *jel**u** ne* (LX-55), *kend**u** sze* (LXXVI-25) etc. Prezența lui **u**, cum se poate observa, este condiționată de cuvântul următor, adică verbul *a fi* sau un pronume personal aton, cu care se leagă. Prezența lui **u** final în texte vechi a fost subiectul mai multor discuții. După Rosetti, de pildă, prezența lui [u] în cuvinte de altă origine decât latină ar dovedi, cu prisosință, valoarea pur grafică a lui *-u* în textele din trecut, iar **u** final care a fost semnalat în zilele noastre în mai multe regiuni ale țării, nu l-ar continua pe **u** latin, ci prezența lui ar fi cauzată de articulația consoanei finale precedente[13]. Alți autori precum Densusianu, Iordan sau Petrovici cred că **u** final, în limba veche sau actuală, ar fi un urmaş a lui **u** latin, iar prezența lui în textele din trecut ar corespunde unei realități fonetice şi în cuvintele de origine nelatină, în care am avea de-a face cu un fenomen de analogie[14].

---

[11] După Densusianu, *HLR II*, p. 26, ***â*** în *frâmseţe* provine dintr-un *o* latin urmat de *n* + consoană, care a trecut la **î**, cum s-a întâmplat în *fântână, lângă* etc.

[12] Cf. *ILRLV*, p. 300-301.

[13] Cf. Rosetti, *ILR*, p. 458-481 şi p. 639-660, unde sunt rezumate principalele teorii privind această problemă.

[14] Cf. E. Petrovici, *Corelația de timbru a consoanelor rotunjite şi nerotunjite în limba română*, SCL, III, 1952, p. 154-155. Pentru opiniile lui Iorgu Iordan, Ovid Densusianu şi alții, cf. Rosetti, *loc. cit.*

BDD-A6361 © 2004-2005 Editura Universității de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 04:57:12 UTC)

DIFTONGII

Forme ca *n-as pute* (XIV-20); *n-oj ave* (XXIII-2); *inima a me* (LXII-19) etc., ar putea să arate reducerea diftongului **e̯a** la **ę**. Acest tip de fonetism a fost notat în zilele noastre în nord-vestul şi nord-estul Olteniei, Banat, Transilvania, Moldova (dar nu de sud). În secolele trecute, dincolo de textele "calvino-române", în care interpretarea nu poate să fie absolut sigură din cauza ortografiei, fenomenul apare notat în mod neregulat în *PO*[15].

Pentru diftongul **o̯a**, cum am explicat în capitolul dedicat ortografiei, este greu de afirmat dacă forme ca: *m**o**rte* (XIII-15), *D**o**mne* (XIII-15 etc.), notează reducerea diftongului la un **ǫ** deschis sau dacă este vorba numai de o realizare ortografică care trebuie citită **o̯a**. Ultima ipoteză, totuşi, rămâne cea mai probabilă, în primul rând pentru că în textul nostru găsim, deşi rar, unele forme transcrise cu /**oa**/, în al doilea rând pentru că acest fenomen este mai degrabă tipic pentru graiurile din Ardeal, decât pentru cele din Banat (unde, probabil, a fost redactat textul cercetat de noi). Nici în acest caz, autorii care s-au ocupat de textele româneşti transcrise cu ortografie maghiară nu au exprimat o părere unanimă despre aceste grafii. Pentru *Frag. Tod.*, Ion Gheţie neagă posibilitatea ca litera **o** în cuvântul *m**o**rt, fl**o**re* etc. să reflecte reducerea diftongului la un **ǫ** deschis (Gheţie, *Texte,* p. 303). Carlo Tagliavini, în studiul despre *Lex. Mars,* crede că diftongul a fost redus în forme ca *br**o**ska, cs**o**ra, fl**o**re* etc*.,* care arată "una pronunzia dialettale che si trova anche oggi nel Maramureş, nella Ţara Oaşului ed anche in altre parti della Transilavania, ma che pare essere stata assai più estesa in tempi più arretrati" (*Lex. Mars.*, p. 72). Interpretarea lui N. Drăganu a formelor *kapri**o**re - dama caprea, k**o**se - falx, d**o**mne - domina* etc. din Anon. Car., rămâne "deschisă", putând fi vorba de o particularitate străină (săsească-ungurească), "rezultată din negăsirea unui semn potrivit", dar "nu este exclus că s-a avut în vedere o rostire dialectală specială" (Drăganu, *Halici,* p. 141, 142). G. Piccillo (*Influssi*, p. 366-367*)*, analizând aspectul fonetic al *Catehismului* lui G. Buitul, unde, de regulă, întâlnim forme ca: *b**o**le, ik**o**ne, n**o**pte, **o**menilor* etc., dar şi, rar, exemple ca *p**oa**te, t**oa**te,* crede că aceste ultime forme sunt datorate, probabil, "ad influssi munteni".

CONSONANTISM

Labiale

În textul cercetat, labialele **p**, **b**, **m** şi labiodentalele **f** şi **v** nu sunt palatalizate. Singurul text redactat cu ortografie maghiară unde apare

[15] Vezi Gheţie-Mareş, *Graiurile*, p. 114-116.

BDD-A6361 © 2004-2005 Editura Universităţii de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 04:57:12 UTC)

fenomenul palatalizării labialelor este manuscrisul lui Istávnházi (1703). În acest manuscris întâlnim forme de genul: ***pty****er* (*pier*) (VII-38), ***pty****erde* (V-27), ***pty****csorul* (IX-60), *ko****pty****ij* (VIII-5); *zdro****bgy*** (II-36), ***zbgy****itsi* (*zbici*) (III-41), ***bgy****inye* (*bine*) (VI-49 etc.); ***mny****ie* (II-2 passim), ***mny****ile* (V-4), ***mny****ik* (VII-8), *lu****mny****inosz* (VIII-11 etc.).

V etimologic nu a evoluat la **f** în unele cuvinte de origine slavă: *sirt****v****e* (= *jertfă* < v.sl. *žrŭtva*) (IV-22), *syrt****v****uiala* (= *jertfuiala*) (IV -21). În alte cazuri, mai numeroase, cum ar fi, de exemplu, *sz****f****atul* (I-1), *sz****f****etujeste* (VII-59), *sz****f****ent* (II-24 etc.), **v** etimologic a evoluat la **f**. În zilele noastre, această evoluție de la **v** la **f** s-a încheiat în toate exemplele mai sus citate. În epoca veche, "graiurile de tip nordic conservau în mai mare măsură decât cele sudice rostirea etimologică cu **v**" (Gheție, *Baza,* p. 130). În textele cu ortografie latină, din aceeaşi perioadă, găsim ambele forme: *sz****v****at* (Viski II-26), *sz****v****edit* (Viski VII-11), *sz****v****ersitu-me* (Viski VI-20), *sz****v****ente* (Viski X-3), dar *sz****f****atul* (Viski I-1); *sz****v****ente* (*FIK* 37 *passim*), *sz****v****atul* (*FIK* 15), dar *sz****f****ersit* (*FIK* 22, 31 etc.). Formele etimologice sunt predominante şi în Agyagfalvi: *sz****v****entzi*, 111; *sz****v****at* 14 etc. În Istvánházi, între altele, găsim: *Sz****v****etueste* (VII-59), dar *sz****f****int* (VIII-6), *Sire****f****e* (= *jertfe*, cu epenteza lui **e** şi simplificarea grupului consonantic **rt**). O situație "mixtă" întâlnim şi în Anon. Car., unde, alături de forme etimologice ca *S****v****at - Consilium*; *S****v****ada - lis*. *Contentio*, *S****v****ent - sanctus*, *S****v****inczenie - Sanctitas* etc., găsim forme ca *S****f****ershit - Finis*, *S****f****ershesk - Finio, S****f****ade - Contentio* etc. Circulația paralelă a acestor forme este bine semnalată în acest dicționar, unde autorul însuşi trimite la variante cu **f**, de ex.: *svedeskume - vide sfedeskume*, *Svershesk* vide *Sfershesk* etc. În *Lex. Mars.* apar numai variantele etimologice: *sanctus-s****v****ent, sanctitas-s****v****entia, finis-s****v****ersitul, finio-s****v****ersesk* etc. Grupul **sv** se păstrează şi în Catehismul lui Gsurgs Buitul (Piccillo, *Influssi*, p. 368).

În cuvântul *praf*, labiodentala surdă trece la **v**: *pra****v*** (I-14). În alte texte (la Viski I-14, de exemplu), apare varianta *pra****u****,* formă tipică pentru graiul bănățean (cf. Gheție, *Baza*, p. 156; Densusianu, *Hațeg*, p. 38, Frățilă, *PDR*, p. 119). În textul nostru, însă, sunt mai numeroase cazurile în care laringala ***h*** nu a trecut la ***f*** (***v***): "*Ka pra****h****ul de vent tse pre****h****ujeste*" (CIII-42, XVIII-99 etc.).

Dentale

Sistemul ortografic folosit nu permite o interpretare sigură a rostirii moi sau dure a lui **t** şi **d**, deoarece în textele transcrise, folosindu-se alfabetul maghiar, literele ***e*** şi ***a*** pot să aibă mai multe interpretări (**e** = **e**, **ę****a**, **ă**, **î**; **a** = **a**, **ę****a**, **ă**). Totuşi, pentru consoana dentală surdă avem forme ca: *sztag* (LX-14); *sztarge* (LXIII-38 etc.), care ne îndreptățesc să presupunem o rostire dură a lui **t**, mai ales că în manuscrisul nostru, în alte cazuri,

BDD-A6361 © 2004-2005 Editura Universității de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 04:57:12 UTC)

găsim grafeme ca **ja** sau **ya**, care trebuie interpretate ca **a** (**ia**), de exemplu: *gre**ja**szke* (LXVIII-57, XII-4 etc.), (*leku**ja**szke* LXVIII-95 etc.), deci autorul ar fi putut să scrie şi **sztjarge* pentru *steargă* sau să folosească digrama **ty**, întrebuinţată des pentru a arăta o palatalizare incipientă a lui **t** (vezi, de exemplu, *mul**ty**e* LX-29). În acest context, putem menţiona că într-un text unde, sigur, după **t**, **ea** nu trece la **a** (*Psaltirea* lui Istvánházi) găsim forma *sztyarse* (LXIII-38). Amintim că trecerea diftongului **ea** la **a** după grupul consonantic *st* este un fenomen specific graiurilor bănăţene, paralel cu cel al transformării lui **e** şi **i** în **ă**, **î** după acelaşi grup consonantic (vezi Frăţilă, *PDR*, p. 113; idem, *Studii lingvistice,* p. 99-102; Weigand, *Banat,* p. 323; Şandru, *Lăpujul*, p. 123; idem, *Almăj*, p. 139; ALRM II, I, h. 209, 137).

Dentala **t** apare palatalizată în mai multe cazuri: *noap**ty**e* (I-5); *for**ty**e* (LIX-67); *mul**ty**e* (LX-29); *csuda**ty**e* (LXVI-15); ***ty**e* (LX-13) etc. Alături de aceste forme avem şi: *csuda**t**e* (LXV-21), *mul**t**e* (LXI-27) etc., formele cu dentala nealterată fiind net majoritare. Varianta *djalul* (LXV-1) ar putea să arate o palatalizare incipientă a lui **d**.

În ceea ce priveşte răspândirea actuală a fenomenului, reamintim că **t, d** şi **n** înainte de **e**, **i** şi **ea** sunt palatalizate aproximativ în toată Transilvania de la nord de Mureş, în Crişana, Banat şi, parţial, în Moldova de nord. În Banat şi în zonele de graniţă, primele două foneme au trecut la **ć** şi **đ** (Gheţie, *Baza,* p. 131-32). Fenomenul a fost rar consemnat în textele vechi, întrucât alfabetul chirilic nu avea un grafem deosebit pentru aceste sunete. Situaţia se schimbă în cazul operelor transcrise folosind ortografia maghiară: deja în sec. al XVI-lea, fenomenul palatalizării dentalelor apare în notarea unor toponime din Banat-Hunedoara (Gheţie-Mareş, *Graiurile*, p. 135). Cu un secol mai târziu, atestările se înmulţesc datorită unor texte ca *Lex. Mars.*, Anon. Car., Buitul, Viski etc. Generală este palatalizarea dentalei nazale (transcrisă, de obicei, cu **ny**), de ex.: Viski, Istvánházi, *vede**ny**e FIK* 8, *pe**ny**ejej*, *ibidem* 37 etc., Anon. Car. *fu**ny**e - funis*, *le**ny**e - pigritia*, *me**ny**e-cras,* etc., *Lex. Mars. furvus - **ny**egru*, *uxor - **ny**evasta*, *familia - **ny**am*; *pae**ny**e*, Agyagfalvi 7 etc. Un caz deosebit este cel al Catehismului lui Buitul, în care, deşi putem să vorbim clar despre un text "bănăţean", nu întâlnim nici un element grafic special pentru a transcrie palatalizarea (Piccillo, *Influssi*, p. 360). Mai sporadice şi neregulate sunt atestările palatalizării oclusivelor dentale şi în textele "calvine", cu excepţia Psaltirii lui Istvánházi, unde fenomenul este foarte des întâlnit (*reuta**ty**e* I-22; *kape**ty**ielye* II-4, *pu**ty**ernik* II -41 etc., ***gy**ezmnyarde* I-4, *nye**gy**es**gy**e* III-10 etc.) şi *Lex. Mars.*, unde dentalele sonore şi surde, urmate de **ea**, **e** sau **i**, devin, de obicei, palatale: *gen**dy**esk*, 195, *gen**gy**esk*, 284, 598; *forum olitarium - piacz ver**gy**e*, *viridis - ver**dy**e*, etc.; *frater - fra**ty**e*, *infirmus - be**ty**ag* etc. În Viski, fenomenul este mai rar: *pu**ty**e* (=

BDD-A6361 © 2004-2005 Editura Universităţii de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 04:57:12 UTC)

putea) I-16 etc. În textul nostru, dentala **n** apare de multe ori palatalizată: *bu**ny*** XII-32, XXIX-34; *pen**ny**a* XIV-17; *fu**ny**a* II-10, XVI-17, XVII-11; *pege**ny*** II-1, 29, XVIII-103, 119, XXII-110; *a**ny*** XXI-23; *ki**ny*** XXII-61, 78; *rugecsu**ny*** XXVI-38; *ome**ny*** XVIII-104; XXII-62 etc., totuşi, nu lipsesc formele nepalatalizate: *ome**ni*** XVI-8, XVII-13, XI-14, XII-31, XIV-7, 16 etc.; *pege**ni*** XII-105; *sziroma**ni*** XXII-115, XII-17; *bu**ni*** XXXIV-51, *bu**ni**lor* XXV-52, XXVI-69 etc.

N nu s-a disimilat trecând la **r** în *me**n**unt* I-14.

Se observă, în textul cercetat, trecerea lui **n** la **m** în *sz**e**mt* (*sâmt*) (XXXVIII-79 etc.) şi *s**e**mteţi* (XXXVIII-79). Fenomenul este explicat de Rosetti printr-un proces de diferenţiere consonantică (cf. *ILR*, p. 403; Sala, *Contribuţii*, p. 19). Între secolele al XV-lea şi al XVI-lea, formele citate erau larg răspândite în textele din Transilvania, Moldova, Oltenia, Maramureş şi Banat, iar după 1700 devin rare (cf. Gheţie, *Baza*, p. 134-135 şi Densusianu *HLR II*, p. 126, 127). Fenomenul este atestat în toate textele româneşti scrise folosind sistemul ortografic maghiar. Astăzi, fenomenul este atestat în puncte izolate din Munţii Apuseni, Transilvania şi Maramureş (vezi Densusianu, *Haţeg,* p. 40*;* Şandru*, Motzi,* p. 207*;* Şandru, *Lăpuj,* p. 144; Papahagi, *Maramureş*, LXIII).

Ń provenind din **n + i** semivocalic, în cuvinte de origine latină sau de alte origini, este păstrat: *dente**ny*** VII-23; *kuvi**n**osz* VII-11, XVII-33, XIX-2; *povo**ny*** XXIX-37; *menge**ny**e* XIX-23, XXIII-10; *pu**ny*** XVIII-103, XXI-16; *pusztı**n**icz* XII-18; *pusztı**n**eszk* XVII-34 etc. Este vorba de un fenomen fonetic foarte important pentru identificarea subdialectului folosit la redactarea acestui manuscris. Actualmente, păstrarea lui **ń** este tipică numai pentru Banat şi zonele vecine (cf. *ALRM I*, vol. I, h. 90; *ALRM II*, vol. I, h. 287, 300; *NALR-Banat I*, h. 134, h. 88, h. 14; *NALR-Banat* III, h. 216 şi I. Stan, *Observaţii asupra evoluţiei **ń** > **i̯** în limba română*, în CL, IV, 1959, p. 49-59). În sec. al XVI-lea, păstrarea lui **ń** este atestată în mai multe texte bănăţene şi nebănăţene (cf. Densusianu, *HLR II*, p. 120). În secolul următor, fenomenul este întâlnit numai în textele din Banat (cf. Gheţie, *Baza*, p. 136). În operele unde a fost folosită ortografia latino-maghiară, conservarea este notată în mod regulat (*Lex. Mars.*, p. 77), cu două excepţii: *Psaltirea* lui Istvánházi şi *Catehismul* lui Buitul.

Dz provenit din **d**+**ĕ**, **ī, i** flexionar sau **e**, **i** în hiat, precum şi în cuvintele de origine autohtonă, este păstrat întotdeauna: *Dumne**dz**eu* III-13; *passim*[16]; ***Dz**ik* II-9; *ke**dz**u* IX-60; *gruma**dz*** VII-57; ***dz**ece* (= dzăce) XXVI-18 etc. Prin analogie, **dz** apare şi în forme sau paradigme verbale de

[16] Menţionăm că, în cuvântul *Dumnezeu,* apare sporadic şi fricativa surdă [z]. Nu credem că în acest caz este vorba de o influenţă fonetică din sud, ci mai de grabă de un obicei ortografic, deoarece acelaşi fenomen (chiar numai la cuvintele *Dumnezeu* şi *zeu*) apare şi în Frag. Tod., cf. Gheţie, *Texte*, p. 305.

BDD-A6361 © 2004-2005 Editura Universităţii de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 04:57:12 UTC)

origine slavă: *slobo**dz**it* III-45; *geta**dz**e* V-11; *slobo**dz**it* II-45, VII-52; *obra**dz**ul* V-19 etc. Astăzi, **dz** este conservat în Moldova de nord-est, în Maramureş şi, izolat, în Munţii Apuseni, în Banat şi Oltenia de nord-vest. În textele vechi, fenomenul avea o răspândire mult mai largă, practic fonetismul **dz** se întâlnea în întregul teritoriu românesc, exceptând Muntenia şi Transilvana de sud. În textele redactate folosind ortografia maghiară, păstrarea acestui fonetism se întâlneşte în toate scrierile, în afară de manuscrisul lui Istvánházi, unde fenomenul apare sporadic, şi de *Lex. Mars.*

În ***vestedzit*** (VI-38) nu s-a petrecut asimilarea **š - dz/z > š - ž**.

Ğ (< din **j + ó, ú** latin, din **d + i+ ó, ú** şi din cuvinte ca ***gi**umătate, **gi**upân*) este păstrat în textul nostru: ***ds**ugul* (II-11), ***ds**osz* (XIII- 19), *a**ds**utor* (III-11, 24, VII-7 etc.), ***ds**udekate* (I-16, IX -28 etc.), *putre**ds**une* (30 XVI etc.). Există, totuşi, câteva excepţii, de exemplu, cuvântul *împrejur* apare fie cu africata **ğ**: *empredsur* (LXXIX-19, LXXXVIII-60, CIV-9 etc.), fie cu fricativa **ž:** *empresur* (LXXIV -32, CXVI-5, CXVIII 33, 42 etc.). Rostirea cu africata **ğ** se mai conservă astăzi în Maramureş, Bucovina şi, pe alocuri, în Moldova, Munţii Apuseni, în sudul Banatului, Hunedoara, Sibiu şi Bihor (Gheţie, *Baza*, p. 149). În secolele al XVI-lea şi al XVII-lea, teritoriul românesc era împărţit în două arii dialectale: una mai conservatoare, în nord, şi alta, mai inovatoare, care includea Muntenia şi Transilvania de sud, unde **ğ > ž**. După părerea lui I. Gheţie, în Transilvania, trecerea la fricativa **ž** s-a produs după 1700. Parţial, aceste observaţii sunt valabile şi pentru textele vechi unde s-a folosit ortografia maghiară (localizate unanim între Banat şi Transilvania): în *FIK* (1648), Agyagfalvi (1642), Viski (1697), Anon. Car. (a doua jumătate a secolului al XVII-lea) unde consoana **ğ** este conservată. Alte texte, precum *Psaltirea* lui Istvánházi (1703), *Lex. Mars.* (sfârşitul secolului al XVII-lea) şi Buitul (1636, 1703), consemnează ambele forme, arătând o tendinţă clară de evoluţie spre **ž**. Tot cu privire la africate, reamintim că, în textul nostru, **gw**/**g** + **e**/**i** din latină (ex. *Sanguinem > sîn**g**e; an**g**elus > în**g**er*) nu a evoluat la **ž** (**j**). Astăzi, **ğ** este conservat în Maramureş, izolat prin Bihor şi în Muntenia, Dobrogea şi în sudul Transilvaniei. După I. Gheţie, atestările "bănăţene" ale trecerii lui **ğ** la **ž** în sec. al XVII-lea nu sunt pe deplin veritabile, fiind vorba de greşeli sau de grafii fără o clară acoperire fonetică (cf. Gheţie, *Evoluţia*, p. 43-48; idem *Africatele,* p. 35-39). Împotriva acestei păreri, reamintim justele observaţii făcute de G. Piccillo (*Le affricate* şi *Influssi*, p. 351, respectiv, p. 382). În ceea ce ne priveşte, putem să adăugăm la exemplele citate de Piccillo formele (foarte numeroase) din Istvánházi (Rîu de Mori 1703): *intzele**s**e* I-20, *mer**s**e* V-32, X-5, 15; *in**s**eri* VIII-17 etc.

BDD-A6361 © 2004-2005 Editura Universităţii de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 04:57:12 UTC)

În *turburat* (VI -13, XXII-49; XXXVIII-17 etc.), disimilarea **r - r > l - r** nu s-a produs, formele de acest gen fiind şi astăzi foarte răspândite.

În textul cercetat, **r** este întotdeauna conservat în prepoziția *pre* (II-8 *passim*). Acelaşi lucru se întâmplă în cazul prepoziției *pentru*, transcrisă *prentru* (V-37 *passim*). Un caz izolat de cădere a lui **r** găsim în *Pentru kare* II-20. Forma *pre* era foarte răspândită în secolele al XVI-lea şi al XVII-lea, şi doar mai târziu va fi înlocuită de actualul *pe*. Textele cu alfabetul latin din sec. al XVII-lea păstrează, în general, formele *pre, prentru*; singurele excepții le notăm în manuscrisul lui Istvánházi (care, de fapt, este din 1703), unde avem forme ca *pe* IX-1, 10, 17 etc., dar şi *pre* X-3, 4, 10 etc., *pintru* V-34, dar şi *printru* IV-8, şi în *Lex. Mars.* (ex. *accendo domum* - *aprind **pe** cassa*, 4).

În forma *preszpe* VIII-21, XVIII-103, 114 etc. este consemnată disimilarea **r - r > r - ø**. Varianta *prespre* o regăsim în mai multe texte din sec. al XVI-lea (cf. Densusianu, *HLR II*, p. 134-135); ea este mai rară în secolul următor (o atestare în NTB 70r).

Dacă admitem pentru cuvântul *jefui* etimologia propusă în *DA*, adică magh. *zsák* contaminat cu rut. *žah*, formele arată un moment anterior trecerii lui [h] la [f]: *se**h**uitor* ("jefuitor") XXXV 37-38; *Se**h**uit* ("jefuit") LXXVI-13, CXIX (8) 13.

Analiza grafiei acestui manuscris a pus în evidență faptul că literele folosite au, deseori, două sau chiar mai multe valori. În acelaşi timp, anumite foneme pot fi transcrise prin două sau mai multe grafeme. Aceste discrepanțe nu ne-au permis, uneori, să stabilim cu siguranță valoarea fonetică a unor grafeme. Sistemul ortografic utilizat evidențiază şi unele fenomene fonetice rar atestate în textele româneşti vechi transcrise în grafie chirilică (de ex., palatalizarea consoanelor dentale).

Din punct de vedere fonetic şi morfologic, unele fenomene ale limbii *Psaltirii anonime* pot fi explicate prin dialectul vorbit în secolul al XVII-lea în Banat sau în ariile limitrofe acestei regiuni. În această privință putem menționa câteva dintre cele mai relevante trăsături pentru a localiza manuscrisul nostru:

1. păstrarea vocalei ***ă*** neasimilate la ***o***, în cuvinte ca (*nerod*) "norod", (*nerok*) "noroc" etc.;
2. conservarea lui ***ń*** provenind din ***n*** + **i** semivocalic, în cuvinte de origine latină sau de alte origini: (*denteny*) "dintâ(ń)i"; (*kuvinosz*) "cuvi(ń)os";
3. păstrarea labialelor nealterate: (*binye*) "bine", (*picsorul*) "piciorul", *mila* etc.;
4. păstrarea africatei dentale sonore ***dz***: (*Dumnyedzeu)* "Dumńedzeu", (*dzik*) etc.;
5. trecerea lui ***u*** semivocalic la ***v*** în forme ca *luu̯a* > *luva*;

BDD-A6361 © 2004-2005 Editura Universității de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 04:57:12 UTC)

6. păstrarea lui *i* etimologic în cuvinte ca *rid, riu* etc.

7. păstrarea africatei prepalatale sonore **ğ** netrecută la ***j***, în cuvinte ca (*giudeketor*) "giudecător";

8. palatalizarea dentalelor ***t, n*** urmate de vocalele anterioare ***e, i*** şi de diftongul **ęa**, ca în: (*binye)* "bińe", (*noaptye*) "nopt'e" etc.

În concluzie, este paluzibil ca acest text să reproducă în mod destul de fidel graiul vorbit în Banat şi Transilvania de sud-vest în secolul al XVII-lea, adică bănăţean, la care aparţinea şi graiul din Ţara Haţegului.

BIBLIOGRAFIE

AAF = „Anuarul Arhivei de Folklor", Cluj, I, 1922 şi urm.

Agyagfalvi = *Cartea de cântece*, copiată de Gergely Sándor Agyagfalvi, Haţeg, 1642, (ms.) exemplar fotocopiat păstrat la Catedra de limbă şi literatură română din Budapesta.

ALR I = *Atlasul lingvistic român* publicat de Muzeul Limbii Române din Cluj sub conducerea lui Sextil Puşcariu. Partea I, vol. I: *Părţile corpului omenesc şi boalele lui* de Sever Pop, Cluj, 1938; vol. II: *Familia, naşterea, botezul, copilăria, nunta, moartea* de Sever Pop, Sibiu-Leipzig, 1942.

ALR II = *Atlasul lingvistic român* publicat de Muzeul Limbii Române din Cluj sub conducerea lui Sextil Puşcariu. Partea II, vol. I: *A. Corpul omenesc, boale (şi termeni înrudiţi). B. Familia, naşterea, botezul, copilăria, nunta, moartea, viaţa religioasă, sărbători. C. Casa, acareturile, curtea, focul, mobilierul, vase, scule* de Emil Petrovici, Sibiu-Leipzig, 1942.

ALR II, s.n. = *Atlasul lingvistic român II*, serie nouă, vol. I-VII, Bucureşti, 1956-1972.

ALRM I = *Micul atlas lingvistic român* publicat de Muzeul Limbii Române din Cluj sub conducerea lui Sextil Puşcariu. Partea I, vol. I: *Părţile corpului omenesc şi boalele lui* de Sever Pop, Cluj, 1938; vol. II*: Familia, naşterea, botezul, copilăria, nunta, moartea* de Sever Pop, Sibiu-Leipzig, 1940.

ALRM II = *Micul atlas lingvistic român* publicat de Muzeul Limbii Române din Cluj sub conducerea lui Sextil Puşcariu. Partea a II-a, vol. I: *A. Corpul omenesc, boale (şi termeni înrudiţi). B. Familia, naşterea, botezul, copilăria, nunta, moartea, viaţa religioasă, sărbători. C. Casa, acareturile, curtea, focul, mobilierul, vase, scule* de Emil Petrovici, Sibiu-Leipzig, 1940.

ALRT II = E. Petrovici, *Texte dialectale,* Supliment la *Atlasul lingvistic român II,* Sibiu-Leipzig, 1940.

Anon. Car. = *Anonimus Caransebesiensis*, (ms), cf. Gr. Creţu, *Anonimus Caransebesiensis. Cel mai vechi dicţionar al limbei române, după manuscriptul din biblioteca Universităţii din Pesta,* în "Tinerimea română", 1898, nr. 1, p. 320-380.

BDD-A6361 © 2004-2005 Editura Universităţii de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 04:57:12 UTC)

A. Avram, *Nazalitatea* = Andrei Avram, *Nazalitatea şi rotacismul în limba română*, Bucureşti, EA, 1990.

Buitul = *Catechismus sau Summá krédinczéi katholicsést R. P. Petri Canisii Doctor Szkrip: svent den Rendul Szociéz lui Issus entorsz pre limba Ru[m]eneaszke dé* R. P. Buitul Gsurgs (…), Cluj, 1703.

Bull. Ling. = *Bulletin linguistique.* Faculté des Lettres de Bucarest. Publié par A. Rosetti, Bucureşti-Paris-Copenhague. Vol I (1933) ş.u.

Catechismul Calvinesc = *Catechismulu Calvinescu inpusu clerului si poporului romanescu sub dominatia principiloru Georgiu Rákoczy I. si II. Transcrisu cu litere latine dupa editinuea II tiparita in anulu 1656, insocitu de una escursiune istorica si de unu glossariu* de Georgiu Baritiu, Siubiu, 1879.

CL = "Cercetări de lingvistică", Cluj, I, 1956 ş.u.

Densusianu, *Haţeg* = Ovid Densusianu, *Graiul din Ţara Haţegului,* Bucureşti, 1915.

Densusianu, *HLR I-II* = Ovide Densusianu, *Histoire de la langue roumaine.* Tome premier. *Les origines*. Tome II. *Le seizième siècle*, Paris, 1901, 1938.

DR = "Dacoromania", buletinul Muzeului Limbii Române, condus de Sextil Puşcariu, Cluj, 1921-1948.

Drăganu, *Halici* = Nicolae Drăganu, *Mihail Halici (Contribuţii la istoria culturală românească din sec. XVII),* în DR, IV, 1924-1926, p. 77-168.

FD = "Fonetică şi dialectologie", Bucureşti, 1958 ş.u.

FIK = L. Tamás, *Fogarasi István Káteja*, Cluj, 1942.

Frag. Tod. = *Fragmentul Todorescu*, vezi Gheţie, *Texte*.

Frăţilă, *Contribuţii* = Vasile Frăţilă, *Contribuţii lingvistice,* Timişoara, Editura de Vest, 1993.

Frăţilă, *PDR* = Vasile Frăţilă, *Probleme de dialectologie română,* Timişoara, TUT, 1987.

Frăţilă, *Studii lingvistice* = Vasile Frăţilă, *Studii lingvistice,* Timişoara, Ed. Excelsior, 1999.

Frăţilă, *Târnave* = Vasile Frăţilă, *Probleme speciale de dialectologie. Graiul de pe valea inferioară a Târnavelor,* Timişoara, TUT, 1982.

Gheţie, *Africatele* = Ion Gheţie, *Africatele **č** şi **ğ** în textele bănăţene scrise cu litere şi ortografie maghiară din secolele al XVI-lea şi al XVII-lea*, în LR, XV, 1966, nr. 1, p. 35–39.

Gheţie, *Baza* = I. Gheţie, *Baza dialectală a românei literare*, Bucureşti, EA,1975.

Gheţie, *Evoluţia* = I. Gheţie, *Evoluţia africatelor **č** şi **ğ** la fricative în Transilvania după 1700,* în FD, VI, 1969, p. 43–48.

Gheţie, *Texte* = AAVV, *Texte româneşti din secolul al XVI-lea.* I. *Catehismul lui Coresi* II. *Pravila lui Coresi* III. *Fragmentul Todorescu* IV. *Glosele lui Bogdan* V. *Prefeţe şi epiloguri* (coordonator I. Gheţie).

Gheţie–Mareş, *Graiurile* = I. Gheţie şi Al. Mareş, *Graiurile dacoromâne în secolul al XVI-lea*, Bucureşti, EA, 1974.

Istvánházi = *SOLTARILYE A LUJ SFUNT DAVID SI PROROK Szkrisze ku asutoria luj Dumnyetzou, in Riu de Mori*. *Anno nosztri Iesus Christi 1703. In kurtya Sinsztyityi Supunzeszi Kendeffi Janosje gyelá* Styéfán

BDD-A6361 © 2004-2005 Editura Universităţii de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 04:57:12 UTC)

Istvánházi, ms. păstrat la Biblioteca Academiei Române din Cluj-Napoca, cod. 579/a-b.

JbW = "Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache (rumänisches Seminar) zu Leipzig", vol. I-XXIX, hgb. von G. Weigand, Leipzig, 1894-1921.

Lex. Mars. = *Lexicon Marsilianum*, în C. Tagliavini, *Il «Lexicon Marsilianum». Dizionario latino-rumeno-ungherese del sec. XVII. Studio filologico e testo*, Bucureşti, 1930.

LR = "Limba română", Bucureşti, 1952 ş.u.

Munteanu-Ţâra, *ILRL* = Şt. Munteanu - V. Ţâra, *Istoria limbii române literare*. *Privire generală,* Bucureşti, 1983.

NARL- Banat = *Noul atlas lingvistic român pe regiuni. Banat*, vol. I sub conducerea lui Petru Neiescu, de Eugen Beltechi, Ioan Faiciuc, Nicoale Mocanu, Bucureşti, 1980. Vol. III, Bucureşti, EA, 1998.

NTB = *Noul Testament de la Bălgrad,* tipărit pentru prima dată în limba română la 1648 de către Simion Ştefan Mitropolitul Transilvaniei. Reeditat după 350 de ani cu binecuvântarea Înalt Prea Sfinţitului Andrei, Alba Iulia, 1998.

Papahagi, *Maramureş* = T. Papahagi, *Graiul şi folklorul Maramureşului,* Bucureşti, 1925.

Piccillo, *Influssi* = Giuseppe Piccillo, *Influssi ungheresi e particolarità dialettali del Banato nel «Catechismus» di Gsurgs Buitul (1636, 1703)*, în RLR, t. 50, 1986, p. 351 - 382.

Piccillo, *Le affricate* = G. Piccillo, *Le affricate **č** e **ğ** nei testi banateani in alfabeto latino e ortografia ungherese (secoli XVI-XVII),* RLR, 2, 1994 (extras).

PO = *Palia de la Orăştie 1581-1582.* Text - Facsimile - Indice ed. Viorica Pamfil, Bucureşti, EA, 1968.

Psaltire = Psaltirea lui A. Molnár, tradusă în limba română, 1660 cca., manuscris anonim, păstrat la Biblioteca Academiei Române din Cluj Napoca, cod. R-1813.

Puşcariu, LR I-II = Sextil Puşcariu, *Limba română,* vol. I *Privire generală,* Bucureşti, 1940; vol II. *Rostirea*, Bucureşti, EA, 1959.

RLR = "Revue de linguistique romane", Paris, 1925 ş.u.

Rosetti ILR = Al. Rosetti, *Istoria limbii române*, ediţie definitivă, Bucureşti, EŞE, 1986.

Sala, *Contribuţii* = Marius Sala, *Contribuţii la fonetica istorică a limbii române,* Bucureşti, EA, 1970.

SCL = "Studii şi cercetări lingvistice", Bucureşti, 1950 ş.u.

Şandru, *Almăj* = D. Şandru, *Enquêtes linguistiques du laboratoire de phonétique expérimentale de la Faculté des Lettres de Bucarest. V. Vallée de l'Almăj*, BL, V, 1937, p. 125-189.

Şandru, *Lăpuj* = D. Şandru, *Enquêtes linguistiques du laboratoire de phonétique expérimentale de la Faculté des Lettres de Bucarest. III. Lăpujul de Sus (d. Hunedoara)*, BL, III, 1935, p. 113-177.

BDD-A6361 © 2004-2005 Editura Universităţii de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 04:57:12 UTC)

Şandru, *Motzi* = D. Şandru, *Enquêtes linguistiques du laboratoire de phonétique expérimentale de la Faculté des Lettres de Bucarest. II. Pays de Motzi*, BL, II, 1934, p. 201-237.
Tagliavini, *Lex. Mars.* = vezi *Lex. Mars.*
Todoran, *Repartiţia* = R. Todoran, *Cu privire la repartiţia graiurilor dacoromâne,* în LR, V, 1956, nr. 2, p. 38-50.
Viski = *A luj SZVENT DAVID Kraj, SI PROROKul a szutye csincs dzecs de SOLTARI, Kari au szkrisz ku menile luj VISKI JÁNOS. en Bóldógfalavo 1697*, ms. păstrat la Biblioteca Academiei Române din Cluj Napoca, cod. 1831.
Weigand, *Banat* = G. Weigand, *Der Banater Dialekt,* în "JbW", III, 1896, p. 198-332.

PARTICOLARITÀ FONETICHE ED ORTOGRAFICHE IN UN ANTICO MANOSCRITTO DEL BANATO

(Riassunto)

La più antica edizione romena dei salmi di A. Molnár presenta numerosi aspetti linguistici di particolare interesse. Il sistema ortografico utilizzato (quello ungherese) consente di mettere in luce alcuni fenomeni fonetici raramente evidenziati nei testi trascritti con lettere cirilliche (ad esempio la palatalizzazione delle dentali) dando un contributo ulteriore alla descrizione del dialetto del Banato dell'epoca antica.

BDD-A6361 © 2004-2005 Editura Universităţii de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 04:57:12 UTC)